

Berekméri Árpád Róbert*
Marosvásárhely

Esperesi vizitációk a Marosi Református Egyházmegyében az impériumváltástól 1927-ig

Bevezető

A Marosi Református Egyházmegye két világháború közötti intézménytörténete teljesen feldolgozatlan. Ez alól az esperesi vizitáció sem kivétel. A témakörre vonatkozó adatokat csak Juhász István közismert munkája,¹ illetve Csekme Ádám 1960 júniusában készített, eddig kiadatlan kézírata² tartalmaz. Előbbi elsősorban a vizsgált időszak vizitációs törvényeinek elemzésére fekteti a hangsúlyt, utóbbi pedig a gyakorlati tapasztalatokat hozza előtérbe, illetve az egyházi sajtóban közzétett, a vizitációra vonatkozó elmélgedéseket összegzi.

A könyvészet hiányában tehát az elsődleges forrásokra kellett támaszkodnunk. A forrásfeltárás kezdeti szakaszában már jelentős nehézségek adódtak. Szembesülnünk kellett azzal, hogy a levéltári anyag jó része hiányzik, vagy ismeretlen helyen van. A marosi egyházmegye levéltárából erre az időszakra vonatkozó vizitációs jegyzőkönyvek hiányoznak. A közgyűlési jegyzőkönyvek csak az 1925–1935 közötti időszakot ölelik fel. Hasonlóan rossz a helyzet az esperesi jelentések tekintetében is. Bár tudjuk, hogy ezek minden vizitáció után elkészültek, de eddig csak az 1921 és 1926 közötti időszakra vonatkozóakat találtuk meg. Az évi jelentéseket csak 1927-ig helyezték el az egyházmegye levéltárában. A későbbiek az egyházközségi levéltárakban vannak. Remélhetőleg a vizitációk-

* Berekméri Árpád Róbert (Szászrégen, 1974) 2003-tól az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltárának munkatársa. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végezte, ahol 2013-ban mesteri oklevelet is szerzett. Jelenleg a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kar doktori iskolájának hallgatója. Kutatási területe: a második világháború erdélyi vonatkozásai, valamint a Marosi Református Egyházmegye 1914 és 1945 közötti története.

¹ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár 1947.

² Csekme Ádám: *Kanonika vizitáció*. A Marosi Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltárában (A továbbiakban EmeiLvt.). Közigazgatási iratok 591/4.

ról felvett jegyzőkönyvek helyi példányaikat is ott őrzik. Ezek áttanulmányozása még hátravan. Mivel dolgozatunk elkészítésekor az elérhető forrásokra hagyatkoztunk, ezzel értelemszerűen csak egy kiindulópontot – a messzemenő következtetéseket mellőzve – egyfajta módszertani megközelítést tudtunk teremteni egy pontosabb és reményeink szerint tökéletesebb munkához.

Kronológiai áttekintés

Az első világháború, az őszirózsás forradalom, illetve az impériumváltás az egyházi élet rendjét is jelentős mértékben átalakította. A kaotikus, gyorsan változó és sokszor előre nem látható katonapolitikai folyamatok ellenére a Marosi Református Egyházmegye vezetése arra törekedett, hogy a súlyos anyagi és lelki gondokkal küszködő gyülekezeteit helyszíni jelenléttel is támogassa. Ez a törekvés azonban nem volt mindig eredményes.

A világháború alatt végzett egyházlátogatásokról – az esperesi jelentések hiányában – az egyházközségi iratokból értesülünk. 1914–1915-ben még a megszakított rendben megszervezett egyházlátogatásokat az 1916-os román betörés és a felszámolására indított hadműveletek miatt fel kellett függeszteni. A háború alatt összeült utolsó egyházmegyei közgyűlést (1917. július 10.) is vizitáció előzte meg. A katonai összeomlást és az Erdélyre is áttérjedő politikai válságot megelőzően a Tóthfalusi József egyházmegyei főjegyző által vezetett vizitációs bizottságnak még sikerült a Nyárad- és a Küküllő mente gyülekezeteit meglátogatnia.³ Az 1918. szeptember 23. és október 2. között végzett látogatásról, a román megszállás miatt csak 1921-ben tudott beszámolni.⁴ 1919-ben és 1920-ban az egyházmegye területén is ostromállapot volt, amelynek következtében az egyházvizsgálat megszervezését az egyházvezetés meg sem próbálta. Az 1921. júniusi közgyűlés esperesi jelentéséből tudjuk, hogy a román hatalmi berendezkedést követő első egyházlátogatás a főispán közbenjárásának köszönhetően valósulhatott meg. A bizottság ekkor 17 egyházközséget, illetve filiát keresett fel.⁵

A következő évben az egyházlátogatás tavaszi és őszi ciklusa is megfelelő körülmények között zajlott le, bár a Kultuszminisztérium az 1921–1922. költségvetési évben csak a havi négy kiszállás díját fedezte úgy, hogy a megvizsgált egy-

³ Az egyházlátogatásról Tóthfalusi József főjegyző és Farkas Jenő aljegyző is súlyos betegségen tért haza, melynek következtében hosszabb ideig nem láthatták el feladatköriüket.

⁴ A Marosi Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltárában (A továbbiakban EmeiLvt.). Közigazgatási iratok 572/14.

⁵ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 575/7.

házközségeknek igazolniuk kellett a vizsgálatot. Ennek okán az Igazgatótanács felszólította az esperest, hogy az igazolásokat a meghatározott rend szerint küldje be, illetve a minisztérium által megengedett havonkénti négy vizsgálatot feltétlenül végezze el.⁶

Az 1923-ban megválasztott új egyházmegyei vezetés a kultuszminiszter által elrendelt javadalmi összeírásokban való részvétele miatt csak 1925 tavaszán vizitálhatott. A látogatás során tapasztalt súlyos állapotokról az esperes és a főjegyző július 14-én tájékoztatta a közgyűlést. Az értekezleten felvett jegyzőkönyvből ugyanakkor kiderül, hogy az ügyvezetésben felmerült nehézségek miatt az egyházmegyei közgyűlés – az 1922/36. évi határozatára hivatkozva – az egyházmegye kettéosztását sürgette, az esperes pedig „lelkesedés hiányában” tisztségét csak októbert 1-jéig kívánta betölteni.⁷ A fenti időpontban Tóthfalusi József valójában lemondott, s november 17-ei közgyűlés az egyházmegye élére Farkas Jenő lelképásztort választotta meg.⁸ Az Igazgatótanács 1926 márciusában a Marosi Egyházmegye területi felosztását jóváhagyta, így 1927. április 20-án megalakult a Bekecsaljai Református Egyházmegye.⁹ Ennek eredményeként a vizitációs bizottság a vizsgált időszak hátralévő éveiben 36 anya-, három társ- és 16 leányegyházközség, illetve hét szóránygyülekezet (40864 lélek) fölött pásztorkodott.¹⁰ Az új egyházmegyei berendezkedést követő első esperesi vizitációra – az 1927 májusában tartott püspöki vizitáció miatt – október–novemberben került sor, melynek során a vizitációs bizottság 15 egyházközséget látogatott meg.

A vizitációt szabályozó törvények

Az eseménytörténeti összefoglalót követően tekintsük át, hogy melyek voltak azok az egyházi és világi törvények, amelyek a tárgyalt időszak egyházlátogatási rendjét szabályozták.

⁶ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 576/4.

⁷ EmeiLvt. A Marosi egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1925–1935 (A továbbiakban: Közgy Jkv.). III/13. 7.

⁸ Berekméri Árpád Róbert: Tóthfalusi József (1869–1940). In: Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt (szerk.): *Teremtő életek marosvásárhelyi személyiségek*. Tanulmányok. Mentor kiadó, Marosvásárhely 2011, 37; EmeiLvt. KözgyJkv. III/13., 30.

⁹ Berekméri Árpád Róbert: A Marosi Református Egyházmegye 1927. évi kettéosztása (A Bekecsaljai Református Egyházmegye létrejötté). In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*. 62 (2017/1) 14.

¹⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 580/7.

Az esperesi vizitáció az Erdélyi Református Egyházkerület 1902. novemberi közgyűlésén lefektetett szabályzata¹¹ alapján történt. A szabályzat az igazgatótanács addig érvényben lévő 1895. évi utasításának előírásait módosította, amelynek gyökerei az 1888. évi erdélyi egyházi törvényekig nyúltak vissza.¹² Helyszűke miatt ezek részletesebb elemzésére itt nem térünk ki.

Az 1903 januárjától hatályba lépett új egyházlátogatási szabályzat lényegét Ravasz János esperesnek szeptember 30-án a nyáradszeredai egyházmegyei közgyűlésen elhangzott jelentése foglalta össze. Ennek értelmében az egyházkerületi közgyűlés

[...] az esperesi vizitációs kérdőpontokat I. a hitélet, II. iskolaügy, III. vagyoni ügyek, IV. irodai ügyek főcímei szerint állapította meg, s kimondta, hogy a vizsgálatot az esperes, főjegyző és számvevő az egyházmegye gondnokai egyikével hajtják végre. A vizsgálatot rövid istentisztelet előzi meg, a vizsgálaton felvett jegyzőkönyvet és a vizsgálat eredményét az esperes az egyházmegyei közgyűlés elé terjeszti, s ennek megtörténte után a főtiszteletű püspök úrhoz. Minden egyházközség három évenként legalább egyszer megvizsgálandó [...].¹³

A négy kérdéskör az egyházi élet minden szegmensét átfogta, a lelkész és a kántortanító életének felügyeletére azonban nem terjedt ki, pedig számos esetben ide voltak visszavezethetők a vizitációk során az egyes egyházközségekben tapasztalt feszültségek okai. A hitéletre vonatkozó kérdéssor kiemelt figyelmet szentelt a belmissziós tevékenység vizsgálatának, amely a két világháború közötti egyházi élet egyik alappillérvé vált, de az iskolai és a vagyoni ügyek elbírálása is körültekintőbb lett főleg a föld- és a tanügyi reform bevezetését követően.

A háromévente egyszer megtartott vizitáció minimális követelmény volt, ugyanis az Igazgatótanács határozata értelmében az egyházközségek szükség esetén akár évente többször is látogathatóak voltak. Az egyházlátogatás megkönnyítésére az egyházmegyéket három vizitációs körre osztották. Ennek megfelelően évente egy-egy kör esett teljes vizsgálat alá, míg a másik két körben csak sürgős esetben látogattak.¹⁴ A rotációs rendszer miatt a gyülekezetek felügyeletét

¹¹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvárt 1902. évi november hó 8–13. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 9339–1902. számú hivatalos kiadványa. Kolozsvár 1902, 41–43.

¹² Juhász István: *i. m.* 93.

¹³ EmeiLvt. Vizitációs jegyzőkönyvek. II/71. 5.

¹⁴ Az Erdélyi Református Egyházkerület 1902. évi rendeleteinek tára. Függelék az 1903. évi Névkönyvhöz, 19–20.

az egyházkerület évi jelentések bevezetésével oldotta meg. A korábban 45 pontot magában foglaló kérdőívet átfogalmazták, és hét kérdéskörre bontották.¹⁵ Az új kérdőívek bevezetését Bartók György püspök 1903-ban rendelte el.¹⁶ A lelkész, a gondnok és az egyházközségi jegyző által szignált jelentést a közgyűlés előtt felolvasták, majd az esperesi hivatalhoz beterjesztették.¹⁷ Az esperes ezek alapján készítette el az egyházmegyei közgyűlés elé terjesztett évi beszámolóját, majd a jelentések egy példányát a püspöki hivatalnak is elküldte. Az új formula gyakorlatba ültetése a II. budapesti zsinat munkálatai miatt elmaradt. Az első, már nyomtatott változatok csak 1909-től jelennek meg az egyházközségi iratok között.

Az 1904–1907. évi országos egyházi törvények jóváhagyását és megerősítését követően az Erdélyi Református Egyházkerületben továbbra is az 1902-es vizitációs szabályzat maradt érvényben.¹⁸ Az új törvények életbe léptetésére 1907. április 15-én létrehozott igazgatótanácsi bizottság néhány formai módosítása¹⁹ lényeges változást nem hozott.

A Marosi Református Egyházmegye 1915-ben elfogadott új működési szabályzata nem tartalmazott a vizitációra vonatkozó előírásokat, csak az egyházvizsgálati köröket határozta meg.²⁰

Az egyházlátogatás rendjének megújítására 1926-ban, az udvarhelyi egyházmegye közgyűlése részéről történt újabb kezdeményezés. Ezt a törekvést a megváltozott társadalmi viszonyoknak az egyházi életre gyakorolt hatása váltotta ki.

¹⁵ Az évi jelentések a következő kérdésköröket foglalták magukba: I. Hitélet, II. Iskolaugy, III. Vagyoni ügyek, IV. Irodai ügyek, V. Népmozgalmi adatok, VI. Személyi ügyek és VII. Különösebb említésre méltó események.

¹⁶ Az Erdélyi Református Egyházkerület püspöki rendeleteinek tára. Kolozsvár 1903, 9. 152/1903. számú püspöki rendelet. Itr érdemes megjegyeznünk, hogy például a Bedei Református Egyházközség 1900. április 12-én felfektetett egyházvizsgálati jegyzőkönyve, a VII. pont kivételével, már a fent említett kérdésköröket tartalmazta.

¹⁷ Emei Lvt. Vizitációs jegyzőkönyvek. II/71. 7.

¹⁸ Juhász István: *i. m.* 94.

¹⁹ *Erdélyi Protestáns Lap*. X (1907/16) 122–123. A bizottság döntése értelmében az esperes köteles minden egyházközséget háromévenként *személyesen* meglátogatni. Az esperes egyházközséget pedig a főjegyző, egy gondnok és az egyházmegyei számvevő kíséretében kellett hogy vizsgálja.

²⁰ A szabályzat az egyházmegyét három egyházlátogatási körre osztotta. Az első kör 23, a második 20, harmadik pedig 21 egyházközséget és filiát foglalt magába. A Marosi Református Egyházmegye kebli szabályzata és utasítása. Marosvásárhely 1915, 33–34.

Az Igazgatótanács elé terjesztett javaslat lényegét a következőképpen fogalmazták meg:

„[...] a vizsgálatok külső, adminisztratív jellege mellett biztosíttassék kellőképpen annak belmissziói jellege is, hogy a vizsgálatok ne csak számot kérjenek az építésről, hanem nyújtsanak is épülést úgy a vezetőknek, mint a tagoknak egyaránt, hogy így minden egyes vizsgálat elsősorban nem 1–2 ember jól vagy rosszul sikerült vizsgája, hanem valóban gyülekezeti ünnep lehessen.”

A javaslat a vizitáció szakszerűségére hivatkozva kiemelte, hogy az esperes elsősorban a belmissziós, illetve a lelki munkára fektesse a hangsúlyt, az irodai és a vagyonyügyeket érintő kérdések felülvizsgálatával a főjegyzőt, illetve számvevőt bízta meg.²¹ Kutatásunk jelen állapotában nem tudjuk pontosan, hogy az Igazgatótanács foglalkozott-e a fenti javaslattal, s ha igen hozott-e a kérdésben érdemi döntést.

A vizitációk megszervezése

A Marosi Reformtus Egyházmegye egyházközségeinek vizitációja a kánon előírásainak megfelelően, jól meghatározott időben és programszerűen zajlott. A vizitáció időpontjáról a lelkészi hivatalokat előre értesítették, a presbiterek jelenlétét kötelezték. Az igazolatlan hiányzókat pénzbírsággal sújtották. Az értesítő levelek különleges elvárásokat, igényeket és figyelmeztetéseket is tartalmaztak. Ezek egyrészt az új államhatalom által hozott diszkriminatív lépések, másrészt pedig a főhatósági döntések eredményeként fogalmazták meg. Nem meglepő tehát, hogy az Alsó-Nyárádmente egyházközségeinek meglátogatására készülő vizsgáló bizottság 1925 tavaszán, az 1921. évi földbirtokreform és a kultúrádó²² következményeiről, illetve az erőszakos beiskolázásokról kért részletes jelentést,²³ míg 1927-ben a belmissziós csoportok vizsgálatát helyezte előtérbe.²⁴

1925. áprilisi értesítésében az esperes – a küszöbönálló generális vizitációra hivatkozva – az anyagi és a szellemi ügyvitel hiányainak²⁵ pótlására, illetve a

²¹Református Szemle. XIX (1926/30) 502–503.

²²A román állam ezen a címen olyan szolgáltatásokra (pénz, közmunka) kötelezte a magyar közösségeket, amelyek román templomok, illetve iskolák felépítését célozták.

²³EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

²⁴EmeiLvt. Közigazgatási iratok 581/8.

²⁵Az esperes a gondnoki napló bevezetését, illetve – a kerületi előírás szerint – külön presbiter- és közgyűlési jegyzőkönyvek elkészítését kérte.

templomok körüli tisztaság fenntartására figyelmeztette az egyházközségek vezetőit.²⁶

Az értesítőlevelekből a vizitációs bizottság ellátására vonatkozó kérések sem maradtak ki. A bizottság tagjait szállító fogatokról minden egyházközségnek gondoskodnia kellett. A 20-as évek második felétől a bizottság már automobillal közlekedett. Ez esetben vagy két fogat eltartásának összegét vagy pedig 150 lej üzemanyag költségtérítését kérték. Az étkezésre vonatkozóan az esperes szigorú előírást foganatosított. Minden esetben egyszerű felhozatalt kért, kizárva a túlköltekezés és fölösleges kiadás lehetőségét. Az elszállással kapcsolatosan Farkas Jenő esperes 1927-ben a következő kérést fogalmazta meg: [...] *éjjeli szállásra szíveskedjenek lehetőleg többfelé úgy elosztani (akár falusi házaknál is), hogy a fáradtságos nappalok után zavartalanul pihenhessünk.*²⁷ Az adakozásra való felhívás is az értesítések részét képezte. A gyűjtés általában a kolozsvári teológia vagy más oktatási intézmény (pl. a Nagyenyedi Református Kollégium) számára történt. Az értesítések mellé a vizitáció részletes programját is csatolták, amelyek többek között az vizitáció útvonalát, a bizottság összetételét, az istentiszteleteken szolgáló lelkészek nevét, illetve az étkezések és a szállások idejét és helyét tartalmazták.

Az egyházlátogatás nyitó- vagy zárómomentuma az istentisztelet volt, annak függvényében, hogy a látogatás délelőtt vagy délután zajlott. A szolgálatokat a bizottság tagjai felváltva végezték. Ritkább esetben a jelentések, a prédikációk alapigéjét és annak néhány fontosabb gondolatát is rögzítették.²⁸ Előfordult, hogy az istentiszteletek keretében a helyi dalkör, illetve az iskolás gyerekek rövid műsorral léptek fel. A délelőtti istentisztelet után az esperes üdvözlő, a délutáni után pedig búcsúbeszédet mondott. A vizitációt presbitergyűlés követte, amelyen a bizottság megosztotta tapasztalatait az egyházközség vezető testületével, illetve megtette a szükséges intézkedéseket a hibák, mulasztások kiküszöbölésére. A gyűlést záróbeszéd és áldás zárta.

A belmissziós tevékenység elmélyítését célozták azok a különleges alkalmak, amelyeket a bizottság a vizitáció keretébe foganatosított. 1927 novemberében, a

²⁶ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

²⁷ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 581/8.

²⁸ Erre vonatkozó adatokat csak az 1922. májusi vizitációról szóló esperesi jelentésben találunk. Például május 7-én a maroskeresztúri vizitációt bevezető istentiszteleten Tóthfalusi József főjegyző a Jn 13,3–5 ige alapján a krisztusi alázatosságról és a keresztyénies szelídségről beszélt, míg május 9-én Boér Károly számvevő, a Lk 15,4–7 alapján intette a koronkai közösséget a töredelmes egyházi életre és a gondos egyetértő munkára.

mezőségi egyházközségek vizsgálata alkalmával bibliakört, vasárnapi iskolát és vallásos estélyt is beiktattak.²⁹ Ezeken a hitmélyítő rendezvényeken is a bizottság tagjai szolgáltak. Előfordult, hogy az egyházközségek egy-egy kiemelt eseményt a vizitáció idejére ütemeztek. 1926-ban Maroskeresztúron az esperes a vizitációt megnyitó istentisztelet keretében szentelte fel a gyülekezet restaurált templomát, az új iskolát és a templomban felállított hősök tábláját.³⁰

A vizitációs bizottság

A kánon előírása szerint a vizitációt az esperes a főjegyzővel, a számvevővel, illetve a főgondnokok egyikével kellett hogy végrehajtsa. Ezt az előírást, elsősorban az egyházmegye nagy kiterjedése, a bizottsági tagok elfoglaltsága, valamint a hatóságok részéről időközönként bevezetett korlátozások miatt nem minden esetben lehetett betartani. A bizottság elnöke azonban minden esetben az esperes, hiányában pedig a főjegyző volt. A vizsgált időszak első vizitációját 1921-ben teljes összetételű bizottság kezdte meg, melynek tagjai Farkas Jenő esperes, Tóthfalusi József főjegyző, Kolozsvári József és Boér Károly számvevők, illetve Donáth László aljegyző voltak. Az esperes elfoglaltsága miatt a négy utolsó egyházközségben már csak a főjegyző és Boér számvevő vizitált.³¹ Egy évvel később az esperest, a főjegyzőt, illetve Boér Károly számvevőt találjuk a vizitációs bizottságban. Ebben a ciklusban az esperes szolgálati helye is ellenőrzés alá került. Ez alkalommal a bizottság Ferencz Mihály Zsigmond egyházmegyei gondnokkal és ifj. Farkas Jenő tanügyi előadóval egészült ki. Az elnöki tisztséget Tóthfalusi József főjegyző vette át. A hátramaradt négy egyházközség látogatását azonban már csak két tag, az esperes és Boér Károly számvevő végezte el.³²

1923-tól a Marosi egyházmegyének új vezetősége lett. Ennek megfelelően a vizitációs bizottság összetétele is változott, bár közülük többen – más tisztségben ugyan – ez utóbbinak is tagjai maradtak. Az új bizottság 1925 tavaszán – sajátos módon – két csoportra osztva vizitált. A Nyárad bal partján fekvő egyházközséget Farkas Jenő főjegyző elnöklete alatt Kolozsvári József számvevő és Váradi Albert tanügyi előadó látogatta meg, míg a jobb parton fekvő településeket Tóthfalusi József esperes vezetése alatt Boér Károly számvevő és Nagy András belmissziói előadó. A szövérdi egyházközséget is meglátogató bizottsághoz kivé-

²⁹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 581/8.

³⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

³¹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 575/7.

³² EmeiLvt. Közigazgatási iratok 576/20.

teles módon dr. Nagy Endre az egyházmegye világi főjegyzője, helyi patrónus is csatlakozott.³³

Farkas Jenő esperessé választásával 1925-től új vizitációs bizottság működött, amely az 1926-tól néhány kivétellel az alábbi összetételben vizitált: az esperes, Kacsó Lajos főjegyző, Péter Sándor számvevő és Kolozsvári József számvevők, Váradi Albert és Nagy András belmissziói előadók.³⁴ Az 1926 májusában tartott egyházlátogatást végző bizottságnak Ősz Sándor világi tanügyi előadó is tagja volt. Figyelemre méltó, hogy a vizitációs bizottságnak csak igen ritkán volt világi képviselő tagja, ami a kánon előírásainak ellentmond ugyan, de valószínű, hogy a gondnokok feladatköre a hosszabb kiszállásokkal nem volt összeegyeztethető.

A vizitációk

A kánonban meghatározott négy alapvető kérdéskör közül az esperesi jelentések a gyülekezetek *hitéletére* vonatkozóan tartalmazzák a legkimerítőbb összefoglalásokat. Ez nem meglepő, hiszen a gyülekezetekben tapasztalt erények vagy hiányosságok is e téren voltak a legszembetűnőbbek. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy az irodautyegyeknél található kérdésekre (pl. a kitértek és áttértek vagy a konfirmáltak létszáma) adott válaszokat is sok esetben ehhez a témakörhöz sorolták.

A hitélet fenntartásának egyik legfontosabb alapja az istentiszteleti szolgálatok szabályszerű és rendszeres megtartása volt. A szolgálatokat kötelező módon vasárnap, ünnepnap, a bűnbánati héten és hétköznap végezték.³⁵ Az utóbbit hétfő reggel és szombat este, ritkábban hétfőn, szerdán és szombaton tartották. Esetenként vasárnap délután káté- és bibliamagyarázatos, a hétköznapokon pedig bibliaolvasásos és imádságos istentiszteletek is voltak.

A vasárnap délelőtti és a bűnbánati heti istentiszteleteket rendszerint megtartották. A vasárnap délutáni és a hétköznapos istentiszteletek viszont számtalan esetben elmaradtak. Esetenként a hétköznapokon istentisztelet helyett csak harangoztak.³⁶ Ennek egyfelől a hívek közömbössége, másfelől pedig a lelkész hoz-

³³EmeiLvt. Közigazgatási iratok. 579/1.

³⁴A marosi egyházmegyében két belmissziói tisztség létezett, melyek közül az egyiket csak 1928-ban, Nagy András lemondásakor szüntették meg. Váradi Albert egyben az egyházi tanügyi előadói tisztséget is betöltötte.

³⁵Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület törvényei, az evangélium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház egyetemes zsinata által 1881/2. évben hozott és Ő Felsége által megerősített egyházi törvényekhez alkalmazva, ez egyházi törvények 9. § szerint. Kolozsvár 1885, 10.

³⁶Ezt a megoldást Szentgericén és Galambodon alkalmazták.

záállása volt az oka. Az 1925-ös esperesi jelentésben azt olvassuk a bedei lelkészről, hogy vasárnapi bibliamagyarázatokkal és a hétköznapi bibliaolvasással járó „fáradtságot” gondosan és következetesen elkerüli.³⁷ A kebelei lelkész pedig arra utasította az esperes, hogy hétfői és szombati istentiszteleteket résztvevők hiányában is tartsa meg.³⁸

E tekintetben a leányegyházközségek sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben voltak. Ezekben a gyülekezetekben vasárnapi istentiszteletet csak minden harmadik (Göcs, Ikland, Székelysárd) vagy minden negyedik (Nyárádgálfalva, Malomfalva) vasárnap tartottak, templom hiányában magánházaknál. Malomfalván az istentiszteleteket a Kemény-kastély egyik termében tartották. Előfordult, hogy lelkész hiányában a szolgálatot a kántor-tanító végezte. Az 1926-os esperesi jegyzőkönyvben jegyezték fel, hogy a mezőbándi gyülekezet csak a sátoros ünnepek második napján engedte el papját a szálteleki filiába szolgálni.³⁹

Az istentiszteleti rendtartás kiemelkedő példáira is emlékeznünk kell. Az 1925-ös jelentés szerint Csejden, a kifogástalanul végzett szolgálatok mellett a lelkész gyermek-istentiszteletet is bevezetett és jó eredménnyel működtetett.⁴⁰

A sákrámentumok kiszolgáltatása általában rendszeren és rendszeresen történt, sok esetben a hívek alacsony számú részvétele mellett. Az esperesi jelentésekben azonban kevés olyan meghagyást találunk, amelyek az úrvacsoraosztás pontosabb megtartására vonatkoznak.

A konfirmáció kérdése meglepően kevés alkalommal bukkan fel. Minden esetben a bizottság annak megtörténtét nyugtázta, de a megállapításhoz semmilyen kommentárt nem fűzött. Az 1925-ben készült jelentés zárórészeiben említi meg a főjegyző, hogy a konfirmációra való előkészítés időpontjának megváltoztatását célzó módosítási javaslatot minden gyülekezet örömmel fogadta. A decembertől virágvasárnapig terjedő felkészítési időszak bevezetését pedig mindenütt elrendelték.⁴¹

A hitélet másik alappillére a belmissziós⁴² tevékenység volt, amely a hívek valósi és erkölcsi életének elmélyítését szolgálta. A vasárnapi iskola, egyházi ének-

³⁷ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

³⁸ Uo.

³⁹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁴⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁴¹ Uo.

⁴² A fogalom meghatározására lásd bővebben: Géra Eleonóra Erzsébet: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2006-ban megvédett doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gera/diss.pdf> (Megnyitva: 2017. november 21.)

tanítás, a téli estén megtartott vallásos és ismeretterjesztő előadások, egyházi iratterjesztés vagy az ifjúsági, illetve felnőttalkörök megszervezése és működtetése a lelkész és a tanító feladatkörébe tartozott. Törekvések eredményessége vagy kudarca sok esetben a gyülekezet hozzáállásától függött, de a jelentésekben a saját hanyagságra történő utalásokat is találunk. 1925-ben a főjegyző panaszolja, hogy a bedei lelkész sem a téli, sem pedig a nyár belmissziós programból nem valósított meg semmit. Ugyanakkor Szövérdén csak a vasárnapi iskola és a téli vallásos estek bevezetése járt sikerrel. A kátémagyarázat és az énektanítás bevezetésével kudarcot vallott. Fintaházán kezdetben ugyan volt belmissziós tevékenység, de a nagyfokú érdektelenség miatt teljesen elhalt.⁴³ 1927-ben a galambodi vizitáció alkalmával döbbsent rá a bizottság, hogy az egyházközségben a hitélet fokozására semmi törekvés nem történt. A belmissziós tevékenységek közül ekkor még egy sem volt bevezetve. Ősz Sándor tanító ugyan foglalkozott az ifjúsággal, de csak színjátszó csoport működtetése szintjén. Nem véletlen, hogy a bizottság legszigorúbb meghagyását itt találjuk.⁴⁴

Előfordult, hogy a lelki élet fokozására való törekvést a polgári hatóságok akadályozták meg. Az 1924-ben megválasztott új nyárádszentbenedeki lelkész a belmissziós munkát szép eredménnyel végezte, de ezt a helyi hatóságok 1925-ben betiltották és további megszervezéséhez az engedélyt nem adták meg. Hasonló állapot uralkodott Makfalván is.⁴⁵

A vizitációs bizottság a belmisszióban előjáró egyházközségek munkáját is méltatta. A cserefalvi egyházközség látogatásakor jegyezték fel, hogy ott a hitélet nyugodt és öntudatos volt, amelyből a presbiterek is kivették a részüket. A pasztorális munkát a pap és a tanító együtt végezte az egyházközség igényeinek megfelelően. A töretlenség eredményét mutatta az a tény is, hogy minden családban megtalálható volt a káté és az énekeskönyv.⁴⁶

A hitélet következetes gyakorlásának hiánya sok esetben belső feszültségeket szült, és a református hitelvek hanyagolásához, esetleg feladásához vezetett. 1921-ben a bizottság a bedei lelkésznek a hívekkel szembeni magatartása ellen emelt kifogást, míg Backamadarason a belső egyetértés hiánya vezetett súlyos szellemi és anyagi romláshoz.⁴⁷ Maroskeresztúron néhány család elhanyagolta gyerekeik megkeresztelését. Az 1922-ben kiszálló vizitáció erre reflektálva fi-

⁴³ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁴⁴ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁴⁵ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 575/7.

gyelmeztetett a nyugatról beáramló tévtanítások veszélyére. Székelykakasdon a bizottság már csak azt a szomorú tényt állapította meg, hogy 15 református gyülekezeti tag tért át a millenistákhoz.⁴⁸ A nyáradgálfalvi filiában lévő millenisták zöme is korábban a református egyház tagja volt.⁴⁹ Mezőcsáváson a kis létszámú baptista és adventista felekezet mellett egy 15 tagot számláló Betánia Biblia Kör is működött, amely énekeskönyveket és úrasztali terítőt adományozott a református egyháznak. Ez a gyülekezeti tagok ellenszenvét váltotta ki. A bizottság az egymással szembeni elzárkózás helyett a bibliakör és a gyülekezet közötti kapcsolat elmélyítésére szólította fel a lelkészt.⁵⁰ A református öntudat hanyatlása a szentháromsági leányegyházköztségben is szembetűnő volt. Az 1925-ben összeállított esperesi jelentés szomorúan állapította meg, hogy a gyülekezet tagjai azt a templomot keresték fel, amelyben éppen istentisztelet kezdődött. A gyerekeket pedig sok esetben nem a reformátusoknál keresztelték meg.⁵¹ A református egyházba való áttérés ezzel szemben elenyésző volt. A források mindössze két esetet említenek. 1926-ban Mezősámsondon Blénessy József római katolikus birtokos, valamint Fogarasi Mihály görögkatolikus személy tért át reformátusnak.⁵² Felekezeti sérelem is csak egy esetben fordult elő Szentgericén, az egyházi adó bevezetéséből adódóan.⁵³

A vizitációs szabályzat második kérdésköre az *iskolaügyekre* vonatkozott.⁵⁴ Az első világháborút követően a felekezeti iskolák az anyanyelvi oktatás fontos intézményeivé váltak. Az új hatalmi berendezkedés ugyanis a magyar nyelvű állami iskolahálózatot fokozatosan leépítette, így a kisebbségi oktatás és a kultúra életben tartása ezekre az intézményekre hárult.⁵⁵ A kiterjedt egyházi iskolahálózat fenntartása, működtetése és főleg ellenőrzése megterhelést jelentett az egyház számára, ezért nem mindig sikerült minden szegmensét megfelelő módon kezelni. A vizitációs bizottság igyekezett a fejlesztéssel, az oktatással és az intézményekkel szemben történt visszaélésekkel kapcsolatban minél több információt

⁴⁸ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 576/20.

⁴⁹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁵⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁵¹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁵² EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁵³ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁵⁴ Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Kolozsvárott, 1902. évi november hó 8–13. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kolozsvár 1902, 41–42.

⁵⁵ Diószegi László – R. Süle Andrea szerk.: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* Magyarságkutató Intézet. Budapest 1990, 27.

összegyűjteni, és a hiányosságokra fényt deríteni, hogy azokat időben és hatékonyan kezelni tudja.

A rendelkezésre álló források alapján egy működőképes, sokszor meglepő eredményeket produkáló egyházmegyei iskolarendszer bontakozik ki előttünk, az állami hatóságok ellehetetlenítő törekvései ellenére. A saját felekezeti iskolával rendelkező egyházközségek iskolaépületeinek állapota általában elfogadható volt. A bizottság 1922-ben Székesen,⁵⁶ 1925-ben pedig Bedében és Szentháromságon talált rossz állapotban lévő iskolaépületet.⁵⁷ Több esetben a tantermekben uralkodó állapotokat kifogásolták. Malomfalván épület hiányában az oktatás a Kemény-kastélyban zajlott. A 19. század végén az államnak átadott mezőmésesi iskolát az új hatalom kisajátította, de az ott lakó 16 református család önerőből újat építtetett. Ezzel szemben a sokkal tehetősebb mezőbándi gyülekezet ezt a terhet már nem vállalta. Az 1918 után épült harcói iskola működéséhez az állami hatóságok nem járultak hozzá. Figyelemre méltó eset történt Szálteleken, ahol a gyülekezet iskolát szeretett volna építeni, de a tankötelesek alacsony száma miatt ez nem volt kivitelezhető. Az egyháztagnak azt javasolták, hogy „a tanárnő addig marassza vissza a nagyokat, amíg kicsiknél kigyúl a létszám.”⁵⁸ Az iskolaépületek bútorzata általában megfelelő volt, de a tanfelszerelés jelentős része mindenhol hiányzott.

Saját iskolával nem rendelkező református egyházközségek növendékei vagy a helyi állami iskolába vagy pedig más felekezeti iskolába jártak, egyes helyeken tandíj ellenében.⁵⁹ Ez esetben a helyi lelkésznek kötelessége volt vallás- és egyházi énekoktatásba részesítenie őket.

A beiratkozás minden iskolaköteles számára kötelező érvényű volt. Ezt azonban nem minden esetben tartották be. Ernyében 1925-ben 30 volt a beiskolázatlan gyerekek száma. Erőszakos átíratást egy esetben jelentenek: Folyfalván nyolc gyereket kényszerítettek román állami iskolába.⁶⁰ Helyenként a mulasztások mértéke is igen magas volt, amelyet az állami közegek is toleráltak. Ennek kiűszöbölésére a bizottság több utasítást is kiadott.

⁵⁶ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 576/20.

⁵⁷ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁵⁸ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁵⁹ Iklandon a gyerekek egy része az unitárius, más része pedig a katolikus iskolába járt. Nyárádgálfalván és Nyárádszentlászlón pedig a helyi unitárius iskolákba. Mosonban a szülők megtagadták azt, hogy a gyerekeik a helyi állami iskolába járjanak.

⁶⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

A felekezeti iskolák oktatási eredményei meglepően jók voltak, és ez a tanítók és tanítónők helytállásának, kitartásának volt köszönhető. A nehéz megélhetési körülmények közé került oktatók teljesítményét a bizottság is kiemelte. 1926-ban Szabó Teréz tanítónőnek a bezárással fenyegetett nyárádtői iskolában, illetve Liszka Gedeonné tanítónőnek a mezőbergenyei iskolában kifejtett eredményes munkáját jutalmazták a Bethlen Alapból.⁶¹ Elmarasztalásra kevés esetben került sor. 1925-ben a káposztásszentmiklósi tanító ellen azért léptek fel, mert a bejelentett jó eredmények ellenére a diákok között sok volt az írástudatlan.⁶² Az anyanyelvű oktatás fontosságát a közösségek is felismerték. Bár a támogatására 1922-ben bevezetett egyetemes egyházi adót⁶³ nem minden egyházközségben fizették, a gyermekeik jövőjéről általában gondoskodtak. Voltak azonban ettől eltérő magatartásformák is. 1925-ben Somosdról írta a jelentés, hogy a hívek az oktatás iránt teljesen közömbösek voltak, a tanító fizetését pedig nem fizették.⁶⁴ 1926-ban a hagymásbodoni egyházközség tagjait marasztalták el, mert gyerekeiket nem járatták rendszeren iskolába.⁶⁵

Az oktatásügy kapcsán szólnunk kell a román hatóságok által egyes egyházközségekre ráerőszakolt kultúradóról, amelynek hozadékát román tannyelvű iskola vagy ortodox templom építésére használták fel. Ennek nyomait az 1925-ös esperesi jelentésben találjuk. A családi tulajdonban lévő földterületek mennyiségéhez mért 20 vagy 50 lej értékű adó fizetésére Harasztkerék, Makfalva, Nyárádkarácsony és Folyfalva, illetve Lőrinczfalva reformátusságát kötelezték.⁶⁶

Az oktatás állapotának felmérését követően az egyházközségek *vagyonkezelésének és vagyoni állapotának* vizsgálata következett. A jelentések áttanulmányozása során kiderült, hogy az egyházközségek az egyház vagyonának kezelését és gyarapítását megfelelő körültekintéssel végezték, de az ügyvitel vezetésénél a főhatósági rendeleteket nem mindig vették figyelembe. A hatalomváltást követő első esperesi jelentés még törékeny vagyoni állapotokról számolt be,⁶⁷ míg az

⁶¹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁶² EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁶³ Az egyetemes egyházi adót az Erdélyi Ref. Egyházkerület a felekezeti oktatás támogatására, 1922 augusztusában vezette be. Erre vonatkozóan lásd: Berekméri Árpád Róbert: Az 1922. évi egyetemes egyházi adó bevezetése és közvetlen következménye a Marosi Református Egyházmezejében. In: Kolumbán Vilmos József szerk.: *Non videri, sed esse*. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 22. Kolozsvár 2017, 216–225.

⁶⁴ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁶⁵ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁶⁶ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁶⁷ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 575/7.

1922-ben a bizottság, a meglátogatott egyházközségek zöménél már pontos és megnyugtató vagyongezelést talált.⁶⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a jelentések az ingatlanok állapotának részletesebb vizsgálatát nem hangsúlyozták.

Az 1925-ös és az 1926-os jelentésekben a román földreform hatásának vizsgálata került előtérbe. A forrásokból kiderült, hogy a kisajátítás a mezősegi egyházközségeknél volt nagyobb mértékű.⁶⁹ Az egyházközségek földterületeinek zömét a kisajátítás nem érintette, de a hatóságok a földigénylési kérelmeket sem vették figyelembe. Eddigi ismereteink szerint földkiegészítést csak a székelytompai és a cserefalvi egyházközség kapott, előbbi a Sándor János-birtokból tanítói kanonika kiegészítésére.⁷⁰

A gazdasági ügyek keretében a bizottság figyelme az egyetemes egyházi adó fizetésének kérdésére is kiterjedt. Ezt a kérdéskört itt nem részletezzük, csak annyit jegyzünk meg, hogy még 1925-ben is akadtak olyan egyházközségek, amelyek az adó fizetését, a vizitációs bizottság határozott fellépése ellenére is megtagadták.

Az egyházi épületek felmérése során a bizottság számos hiányosságot talált. A templom, a papi lak, illetve annak melléképületei az egyházközségek zöménél átépítésre, restaurálásra szorult. A bizottság minden esetben a munkálatok sürgős elvégzésére adott utasítást. A legsúlyosabb állapotban a makfalvi templom volt, amelyet – a bizottság utasítása értelmében – mihamarabb ki kellett vonni a használatból.⁷¹ Az esperesi jelentések három esetben említik a klenódiумok ügyét, egyszer pedig a temetővel is foglalkoznak. 1926-ban a csittszentivány egyházközséget utasítja a bizottság, hogy a két úrasztali kelyhét restauráltassa,⁷² egy évvel korábban pedig a nyárádkarácsony-folyfalvi temető rendbetétele felől rendelkezett.⁷³

Az esperesi jelentések az *irodai ügyekre* vonatkozóan igen szűkszavú feljegyzéseket tartalmaznak. Az 1922-ben készült esperesi jelentések sok esetben csak azt nyugtázták, hogy az *irodai ügyek* az évi jelentések szerinti állapotban találhatók,

⁶⁸ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 576/20.

⁶⁹ A mezőbándi egyházközség 245 hold szántójából 197 holdat, 59 hold erdejéből pedig 19-et sajátítottak ki. Mezősámsondon a 410 hold földterületből 66 hold szántót és 62 hold erdőt hagytak meg. A 105 hold földterülettel rendelkező mezőcsávási református egyház 15 hold szántót és 20 hold erdőt veszített el.

⁷⁰ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

⁷¹ Uo.

⁷² EmeiLvt. Közigazgatási iratok 582/4.

⁷³ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.

vagy a rövid: „rendben vannak” kifejezést jegyezték fel. A későbbiek során is jórészt csak az anya- és a jegyzőkönyvek meglétére, pontos vezetésre, valamint a levéltári rend fenntartására és új szekrények beszerzésére összpontosítanak. Néhány egyházközség esetében a családkönyv hiányosságaira,⁷⁴ valamint a gondnoki napló bevezetésére hívta fel a bizottság a lelkész figyelmét. 1925-ben Csejden a presbiteri, a közgyűlés- és az iskolaszéki jegyzőkönyvek külön-külön történő vezetésére adtak utasítást.⁷⁵ A kérdőívek utolsó három pontja (a népmozgalmi adatokat, a személyi ügyek, és az egyházközség életében történt különleges események) csak az 1921-es esperesi jelentésben jelennek meg, de mindhárom pontnál az évi jelentésre történő hivatkozással.

Összegzés

Az impériumváltás a Marosi Református Egyházmegye egyházlátogatásainak rendjét lényegesen befolyásolta. Az új hatalom megszorító intézkedései, illetve sorozatos visszaélései miatt a vizitációs bizottság feladatkörét nem minden esetben tudta megfelelőképpen ellátni, pedig a lelki és gazdasági tekintetben is megroppant református közösségek fölötti pásztorkodás ekkor volt a legszükségesebb.

A magyar nyelvű felekezeti oktatás fenntartására, a belmissziós tevékenységek megszervezésére és működtetésére összpontosító lépések felügyelete kiemelt feladatot jelentett. Mivel a gyülekezeti élet nem minden esetben felelt meg az elvárásoknak, a vizitáció során sokszor áthidalhatóvá váltak a helyszínen tapasztalt hiányosságok, mulasztások.

A vizsgált időszak egyházlátogatásai tehát megfelelő alkalmat és lehetőséget jelentettek arra, hogy az egyházvezetés nyomon követhesse a közösségek fejlődését, és szükség esetén közvetlen beavatkozással segítse azoknak a fennmaradásért folytatott küzdelmét.

⁷⁴ Galambodon például a családkönyvet 1913-tól nem vezették. A hiányok pótlását a lelkész szigorú utasítást kapott.

⁷⁵ EmeiLvt. Közigazgatási iratok 579/1.